

Beborítják a jelek

A könyvborító mint sajátos jeltér

Absztrakt. Tanulmányomban a könyvborító jeltérként való értelmezése mellett érvelek. Irányadó elméleti kiindulópontként Szívós Mihály Jelterek c. monográfiája szolgál a számomra, az abban kifejtett szempontok és fogalmak segítségével teszek kísérletet a borító arculatát és a mű előzetes megértését megalapozó legfontosabb jelek és jelalakzatok elkülönítésére és jellemzésére. A könyvborítót olyan sokfunkciós, szuggesztív hatású jeltérként írom le, mely egyaránt rendelkezik a fizikai és a képzetes térbeliség tulajdonságaival. A borítót alkotó verbális és vizuális jelek mindegyike az irodalmi műre mint jeltárgyra vonatkozik, s többségük nem csak az adatközlésben, hanem a ráhangolásban, az előismeretek mozgósításában és különböző mértékű előértelmezésben is érdekelt.

Ha egy tanulmány a könyvborító szemiotikai szempontú megközelítését ígéri, akkor ez minden valószínűség szerint legalább három tudományág, az irodalomelmélet, a dizájn és a marketing érdekeltségi köréhez fog kapcsolódni¹. A borító egyformán fontos szerepet tölt be az irodalmi művek struktúrájával és értelmezésével foglalkozó irodalomtörténet, a könyvtárgy formai és vizuális kivitelezésért felelős designerek és a könyv eladási esélyeinek növelésére törekvő reklámszakemberek számára. Nem szorul bizonyításra, hogy mindegyik említett diszciplínának „van köze” a szemiotikához, az irodalmi szöveg, a dizájn és a reklám szemiotikája önállóan is létező alkalmazott ágai a jeltudománynak. Mindhárom területen viszonylag régóta vizsgálnak jeleket (akár ugyanazokat is) és működési sajátosságait, csak éppen ezt eltérő indíttatásból és többé-kevésbé eltérő célokat követve teszik. Nyilvánvaló ugyanakkor az is, hogy a megközelítési szempontok különbségei ellenére ezek az érdekkörök gyakran metszik egymást, s épp a szemiotikai látásmód járulhat hozzá nagy mértékben ahhoz, hogy a közös mintázatok még markánsabbá váljanak. Tekintettel arra, hogy – Voigt Vilmos szavait idézve – a szemiotika egyfajta „keresztmetszet-tudomány”².

Tanulmányom alcímének azonban van egy másik, nem kevésbé „terhelt” hívószava is: a tér. Ha most eltekintünk a humán-és társadalomtudományok különféle

1 Itt most nem érintve, ugyanakkor nem feledve azt, hogy milyen fontos forrásanyagként szolgálhat a borító a könyvtörténettel vagy a vizuális kultúra történetével foglalkozó kutatások számára.

2 VOIGT Vilmos, *Bevezetés a szemiotikába*, Budapest: Loisir Kiadó, 2008, 74.

ágazataiban folyó, térrel kapcsolatos kutatások szerzteágazó spektrumától³, és figyelmünket kizárólag a szemiotikára korlátozzuk, akkor is a megközelítések gazdagságával szembesülünk⁴. S ugyanez mondható el az irodalomelmélet, a narratológia és azok eredményeire támaszkodó irodalmi szövegelemzés vonatkozásában is.

Mindezeket tekintetbe véve éppen ezért alapvető módszertani kérdésként vetődik fel, hogy a könyvborító szemiotikai szempontú teoretizálására milyen jel- és térkonceptióból kiindulva kerül majd sor, s az miben hoz újat az eddigiekhez képest. Fejtegetésem elméleti kiindulópontját Szívós Mihály *Jelterek* című monográfiája képezi. Ebben a szerző a peirce-i szemiotika szellemében⁵, annak megközelítésmódját és fogalmait következetesen alkalmazva tesz kísérletet a jeltér elméleti alapjainak és az ebből eredő elemzési módszertannak a kidolgozására. Teszi ezt azzal az ambiciózus szándékkal, hogy koncepciója „kifejezetten széles ívű szemiotikai és interdiszciplináris alapkutatásokhoz is keretfogalomként”⁶ szolgáljon, elősegítve ezzel a különböző jelterek vizsgálatakor feltárt sajátosságok és törvényszerűségek kölcsönös összehasonlítását, s azok hatékony továbbfejlesztését is. Szívós megkülönböztet valós, képzetes és vegyes összetételű jeltereket. Hangsúlyozza ugyanakkor, hogy a *jeltér* mindaddig üres fogalom marad, amíg nem kerül sor szintaktikai viszonyainak differenciálására. Mert bármilyen természetű jelterekről legyen is szó, azok mindig „a bennük lévő jelek és jelalakzatok és a közöttük kialakult viszonyok, valamint mozgásaik alapján határozódnak meg”⁷. Ezért is fordít nagy gondot ezek körültekintő, aprólékos kidolgozására, s mutatja be őket nagyon változatos szemléltető példákon keresztül.

52 A jeltérelmélet lehetséges alkalmazási területei közül kettőnek szentel kitüntetett figyelmet: a designnak és a képelemzésnek. Mint írja, a „jeltérelmélet segítségével összekapcsolhatjuk a műalkotások és a formatervezett késztermékek elemzését.”⁸ Tanulmányom központi tárgyának, a könyvborítónak az egyik sajátosságát épp az adja, hogy mindkét említett területhez kapcsolódik. Azon túl, hogy alapvetően vizuális látványként szólítja meg a befogadót, gyakran tartalmaz értelmezésre szoruló, művészi igényű képeket is (eredetiket vagy azok reprodukcióit), ugyanak-

3 Vö. DÁNÉL MÓNika – HLA VACSKA András – KIRÁLY Hajnal – VINCZE Ferenc (szerk.), *TÉR – ELMÉLET – KULTÚRA. Interdiszciplináris térelméleti szöveggyűjtemény*, Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2019.

4 Másfajta terek és a terek eltérő aspektusai kerülnek előtérbe attól függően, hogy erről a társadalmi szemiotika, a bioszemiotika, a vizuális szemiotika vagy éppen az irodalom-szemiotika keretében esik-e szó. És a széttartó jelleget erősítő további tényező az irányzati hovatartozás is. Alice Giannitrapani könyvének címe például általános igényű bevezetést ígér a problematikába, miközben a tér szemiotikáját szinte kizárólag a greimasi elmélet felől közelíti meg: Alice GIANNITRAPANI, *Introduzione alla semiotica dello spazio*, Roma: Carocci, 2013.

5 Ennek részletes kifejtését, illetve a szemiotika eltérő felfogásaival (mindenekelőtt a saussure-i hagyományvonallal) szembeni kritikai számvetést *A jeltől a kódig. Rendszeres szemiotika* című monográfiájában találjuk meg (Budapest: Loisir Kiadó, 2013).

6 Szívós Mihály, *Jelterek*, Budapest: Magánkiadás, 2022, 211.

7 *I.m.*, 14.

8 *I.m.*, 222.

kor pedig kiemelt fontosságú, integráns részét képezi a könyvdizájnnak. Ez a kettőség teszi zökkenőmentessé a köztük megvalósítható szemiotikai transzfereket. Alábbi okfejtésem is ezirányú próbálkozásként határozható meg, annyi megszorítással, hogy ezt az átvitelt az irodalmi szemiotika és a hermeneutika igényeit szem előtt tartva igyekszem véghez vinni. Ami itt azt jelenti, hogy a szöveg előzetes megértését és értelmezését leginkább meghatározó alkotóelemekre – verbális és vizuális jelekre összpontosítok majd, s mellőzöm azok tárgyalását, amelyek ennek formálásába nem különösebben játszanak bele (kiadói logó, ár, vonalkód).

Tanulmányom három fő részből áll. Először a borító jelszerűségével és térszerűségével kapcsolatban fogalmazok meg néhány általános, felvezető jellegű gondolatot. Ezután kerül sor az érdemi részre, a jeltérelméleti fogalmak, mindenekelőtt a szintaktikai jelfunkciók és jelalakzatok rövid ismertetésére és alkalmazására. Végezetül összegzem az elmondottakat, és felvázolom a továbbgondolás és a bővítés útjait, szempontjait.

A borító mint jel, tér és jeltér

A borító két alapvető vonatkozásban is **jelnek** tekinthető. Egyfelől az adott kiadvány, s rajta keresztül a mű helyett áll, azt helyettesíti, képviseli az irodalmi és a kereskedelmi kommunikáció megannyi fórumán és mediális felületén – könyvesboltok, internetes könyvkereskedések nyomtatott és online katalógusaiban, nyomtatott és digitális folyóiratok különféle reklámhirdetéseiben, recenziós rovataiban, plakátokon, booktrailerekben, könyvjelzőkön, valamint a rajongói kultúrát kiszolgáló megannyi használati tárgyon és élvezeti cikkek csomagolásán. Másfelől a borító maga is jelekből épül fel, nyelvi és vizuális jelek, Genette fogalmával élve paratextusok⁹ komplex együttese alkotja, melyek közül adott jelszituációban, adott jelértelmező számára bármelyik kiemelt jelentőségűvé válhat.

S ugyancsak kétféle (noha az előbbitől eltérő) módon közelíthető meg a térbelisége is. A borító mint az irodalmi mű materiális hordozójaként felfogott nyomtatott könyv része fizikai, azaz látható és tapintható térként válik megtapasztalhatóvá, mely három alkotórészből áll: elülső borító, hátsó borító, gerinc. Ugyanakkor a paratextusok (különösen a cím és az alcím) átmeneti, köztes pozíciójából adódóan a borító többé-kevésbé már a mű fikciós világának terébe is „belenyúlik”, vagy – a mérsékeltebb álláspont szerint – legalábbis érintkezik azzal.

A jelszerűségről és a térszerűségről mondottakat összekapcsolva válik immár pontosabban meghatározhatóvá, hogy milyen értelemben beszélhetünk a borítóról jeltérként.

A könyv mint az irodalmi műalkotás jelhordozója¹⁰, épp a részét képező borítónak köszönhetően minősül **vegyes jeltérnek**: míg a külső és belső paratextusok

9 Gérard GENETTE, *Paratexts. Thresholds of interpretation*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

10 A jelhordozó olyan „dolog, tárgy, esemény, folyamat, történés, hang, szag, íz, tapintási érzet, gondolati elem vagy egyéb jelenség, amely egy jelviszony keretében jellé válik, jelfunkcióra tesz szert. A jelhordozó tehát nem azonos a jellel, mert annak csak egy részét képezi.” SZIVÓS Mihály, *A jeltől a kódig*, 447.

együtt valóságos, fizikai jelteret alakítanak ki, addig a fiktív történetvilág cselekménytere képzetes jeltérként tételeződik, amelybe ráadásul elvileg további, egymásnak alárendelt vagy egymás mellett létező képzetes jelterek is beágyazódhatnak (narratív vagy leíró módon kibontott álmok, emlékek, vágyképek terei)¹¹. A borító e kétféle jeltér határán áll, s ezért tud közvetíteni közöttük; ebben az értelemben médiumként viselkedik, ami kihatással van a percepcióra is. A könyvvel való ismerkedés kezdeti fázisában tekintetünk a borító fizikai terét járja be különböző irányokban és változó tempóban (vándorol, cikázik, elidőzik egy-egy helyen, halad előre, majd vissza-visszatér), közben viszont a látványtól felcsigázott képzelet már a nyelvi és képi jeleken keresztül sugalmazott világokat, s ezáltal hozzájuk tartozó tereket is vízionál. Egyszerre „vagyunk jelen” a három borítórész mérete és alakja által behatárolt valós jeltérben, amit a tapintás útján szerzett érzéki tapasztalatok is megerősítenek, és az elménkben (még csak) formálódó, képzelet alkotta mentális jeltekben.

A borító mint tudatosan tervezett jeltér egyedi **jelekből** és egyszerűbb **jelalakzatokból** épül fel, mely egészében és alkotórészeiben is az irodalmi műre mint jeltárgyra¹² vonatkozik, arra utal. Ezt a közös jeltárgyat mindegyik paratextus a maga módján (de a többitől nem függetlenül) és csak meghatározott aspektusokból világítja meg, mégpedig a borító koncepciója által meghatározott szintaktikai szerveződések jelentésképző keretében. Az elemek kölcsönös meghatározottságából és információgazdagságából eredő nagyfokú kohézió teszi a borítót az irodalmi műalkotáshoz valamelyest hasonlatossá¹³, sőt, egyes álláspontok szerint, viszonylagos önállósággal bír, akár a könyvtől függetlenül is vizsgálható mediális terméké.¹⁴

54

A fizikai térbe kihelyezett jelek száma és gyakorisága, s ezáltal a jelentés telítettsége nagyban helyfüggő is. A legmagasabb fokú jelsűrűséggel általában az előlő borító rendelkezik (ezért is foglalkozom majd vele a legrészletesebben), legkevésbé terhelt pedig a könyvgerinc, ahol az esetek döntő többségében legfeljebb három adatot kifejező verbális és/vagy vizuális paratextus szerepel (szerző neve, a

11 Az irodalmi narratív terek a jelviszonyok sokrétűségével, magas fokú jelsűrűséggel és jeltipológiai változatossággal tűnnek ki, részletes bemutatásuk már csak ezért sem lehetséges ebben a tanulmányban.

12 „A jel (...) két merőben különböző összetevőből, a jelhordozóból és a hozzá kapcsolódó, nem dologi jelentésből áll. Az a dolog, amit a jel jelöl vagy helyettesít, az a jeltárgy.” Szívós Mihály, *A jeltől a kódig*, 108. Az eltérő nyelvi és terminológiai hagyomány szerint korábban „denotátum”-nak vagy „jelöletnek” nevezett jeltárgy nemcsak (kézzelfogható) dolog lehet, hanem „helyzet, folyamat vagy történés”, illetve „gondolati kép” is (*l.m.*, 117., 118.).

13 WUNDERLICH Péter, *A könyvdesign szemiotikája* = KROÓ Katalin (szerk.), *The Book Phenomenon in Cultural Space – A könyvjelenség a kulturális térben*, Budapest – Tartu: Eötvös Loránd University – University of Tartu, 2019, 110.

14 Jiří PAVELKA, *A Book Cover as an Expression of Conceptualization and a Tool of Social Identity Construction: The Interpretation Based on the Example of G. Ritzer's book McDonaldization of Society*, *International Journal of Humanities and Social Sciences*, 2013/5., 1106–1111.

mű címe, a kiadó logója), miközben ezek bármelyike hiányozhat is – sőt, vannak üres, felirat nélküli könyvgerincű kiadványok is.

Ezt tudatosítva könnyen belátható, hogy a borító, a paratextusok e koncentrált jelenlétének köszönhetően, **sokfunkciós szuggesztív jeltérként** jellemezhető: informál, eligazít, ugyanakkor sugalmaz és kommentál is, s ezzel együtt érzelmek, hangulatok kiváltását is célozza. Egyszóval: ráhangol, előzetesen kondicionál az olvasásra, sőt bizonyos mértékig előértelmezi a szöveget, s mindeközben vásárlásra is próbál ösztönözni. A szemiotikai elemzés épp annak az árnyaltabb megvilágításában segíthet, hogy ez a kommunikáció milyen típusú jelek és jelalakzatok segítségével történik, illetve mely jelértelmezési irányok mentén valósul meg.

A jeltérként értett borító működésmódjának leírásához alapvető jelentőséggel bír a **zárt könyv – nyitott könyv** oppozíciója¹⁵. A borító a maga fizikai valójában takarja a szöveget, elzárva előlünk annak valódi jelentésgazdagságát. A performatív felhajtó erővel bíró paratextuális jelei viszont éppenhogy ennek az állapotnak a megszüntetésén, azaz a könyv megnyitásán „munkálkodnak”, mégpedig azzal, hogy – ha csak megszűrve és nagy mértékű leegyszerűsítés árán is, de azért – némi bepillantást engedjenek a fedésben lévő, „mögöttest tartalomba”. Az irodalmi mű komplex nyelvi jeleinek és jelstruktúráinak nyelvi-vizuális jelegyüttessé történő szimplifikáló átalakítását tekinthetjük az interszemiotikai fordítás esetének¹⁶, de véleményem szerint a **kivonatszerű újrafogalmazás** jobban visszaadja ennek a műveletnek a lényegét.

A borító jelterének szintaktikai elemzése

55

Szívós Mihály jeltérelméletének egyik újdonságát a jelek különböző szintű szintaktikai funkcióinak a meghatározása jelenti. A szerző tizenkilenc ilyen jelfunkciót különböztet meg¹⁷. Ezek kimerítő ismertetésére nincs mód e tanulmány keretei között, de nem is feltétlenül szükséges. Elegendő kiemelni közülük azokat, amelyek a borító mint jeltér jellemzéséhez nélkülözhetetlenek bizonyultak a számomra. Ezek a következők: *domináns jel*, *előjel*, *eligazító jel*, *határjel*, *kísérő jel*, *nyitó jel*. A továbbiakban mindig a borító adott paratextuális eleme kapcsán adom meg – idézet vagy parafrázis formájában – a felsorolt jeltípusok definícióját. Ezek a jelek a borító terében sajátos jelalakzatokba is rendeződnek. Az ennek megvilágítását elősegítő tipológiát a szerző korábbi monográfiájában dolgozta ki, különbséget téve

15 WUNDERLICH Péter, *A könyvdesign szemiotikája*, 100.

16 Így fogja ezt fel Marco Sonzogni, aki *A rózsá neve* különféle kiadásainak borítóin azt vizsgálja, hogyan fordította le a borító készítője a szöveg verbális jeleit egy dominánsan nem verbális jelrendszer kulturálisan kódolt képeibe. A borító jellegét és funkcióit alakító tényezők közül a szerző szándékát, az olvasói elvárásokat, a kiadói stratégiát, a dizájnér kreativitását, a kulturális hagyományokat, valamint a helyi és globális piaci trendeket emeli ki: Marco SONZOONI, *Re-Covered Rose. A case study in book cover design as intersemiotic translation*, Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2011, 5.

17 SZÍVÓS Mihály, *Jelterek*, 89–104.

egyszerű (*jelpár, jelhármás, jelsor, jelcsoport, jelminta*) és összetett (*jelstruktúra, jelrendszer, jelvilág*) szintaktikai jelalakzatok között¹⁸. A vizsgálat tárgya szempontjából az előbbieket érdemelnek kiemelt figyelmet, jellemzésükre szintén már az alkalmazás, a konkrét példák apóiján térek ki.

A szerzői név mint domináns jel és eligazító jel

A szerző saját neve vagy különböző okokból használt álneve az esetek többségében *domináns jelként*¹⁹ vesz részt a borító által előirányozott jelentésképzésben, amiben a jelalkotó személy kreatív tevékenységének elismerése nyilvánul meg. A borító mint jeltér jeltárgyának (meg)alkotójáról van szó, amihez a jelhordozó minden nyelvi és vizuális összetevője valamilyen módon viszonyul, azaz különféle jelentésbeli aspektusokat rendel hozzá. A szerző mint jelalkotó és a mű mint jeltárgy között szoros a kapcsolat, amit az olyan, általánosan elterjedt nyelvi fordulatok használata is bizonyít, amelyek a szerzői névvel helyettesítik a művet: olvastam Shakespeare-t, olvasom Stephen Kinget.

A szerzői név főként akkor domináns jel, ha már egy szélesebb körben ismert („befutott”) vagy klasszikus szerzőről van szó. Legerősebb domináns pozícióban az tekinthető, amikor a szerzői név irodalmi márkánévként használatos, azaz már branddé vált. Az először publikáló, addig ismeretlen szerző neve viszont általában még nem lesz domináns jel, ezt a rangot ki kell vívnia, mégpedig az olvasókkal, a kritikusokkal, a régebbi és a kortárs írókarsakkal folytatott kommunikációs megméretetés keretében. A szerzői név (jel)térbeli dominanciája tehát időben kibomló folyamatok eredményeként áll elő.

A szerzői névnek a borító többi paratextusához képest megmutatózó elsőbbségét és domináns helyzetét sokszor e jeltérben elfoglalt kiemelt helye és nagysága is megerősíti. Ez utóbbi körülmény pedig már arra világít rá, hogy a szerzői név fontos *eligazító jel* is²⁰, mindenekelőtt abban a vonatkozásban, hogy mutatja, kinek az alkotásáról, azaz kinek a szellemi tulajdonáról van szó. Az eligazító jelként értett szerzői név szemantikai relációban megképződő jelentése azonban nem pusztán az identifikációra vagy a szerzői jog- és tulajdonviszony kifejezésére terjed ki; a néven keresztül számos életrajzi, történelmi, irodalomtörténeti, műfaji és kulturális előismeret mozgósítására kerül(het) sor. Ez pedig különféle elvárásokat képez meg a

18 Szívós Mihály, *A jeltől a kódig*, 149–169.

19 A domináns jel (és a belőlük képzett jelalakzatok) sajátosságát Szívós Mihály szerint az adja, hogy „meghatározó szerepet tölt be a többi, alárendelt jel vagy jelalakzat között. Ezért relációs meghatározás, mert az utóbbiakhoz viszonyítva nyeri el a saját meghatározottságát.” Alapvető szerepe van tehát a jelhierarchia kialakításában. A jeltér centrumában általában sűrűbb a domináns jelek előfordulása, mint a periférián (*Jelterek*, 93.).

20 „Az eligazító jel vagy jelalakzat az a kiemelkedő helyzetű jel vagy jelalakzat, amely a jelértelmezés, a jelhasználat, a jelalkotás és a jelentésintegráció, egészében véve a figyelem különböző formái számára fontos támpontot jelent több hozzá kapcsolódó jel alkotta környezetben. (...) A járulékos vagy alárendelt jelek az eligazító jelhez vagy jelalakzathoz integrálódnak, mert a jelentésük az ő jelentésének a kialakítását vagy pontosságát szolgálja az értelmezési, használati vagy alkotási folyamatban.” (*Jelterek*, 94.)

befogadóban, és valószínű jelkövetkeztetéseket irányoz elő. Az „eligazító” jelleg tehát abban nyilvánul meg, hogy a név különféle ismeretköröket és asszociációs irányokat jelöl ki. Következik ez a tulajdonnevek jelentésének enciklopédikus jellegeből, amely az egyén denotátumról szerzett ismereteinek és tapasztalatainak a mértékétől függően mutatja a részletes vagy a kevésbé részletes kidolgozottság jegyeit²¹. Minél többet tud tehát az olvasó a szerző munkásságáról, annál képzetgazdagabb, konnotációkkal telítettebb jelként funkcionál majd a név a számára. Ez a körülmény pedig már a jelentésalkotás – korábban már érintett – pragmatikai oldalára vet fényt, a szerzői eligazító jeleknek a művészi-irodalmi szemiozist (olvasás) előkészítő, kondicionáló szerepére.

A szerzői név mint domináns és eligazító jel szintaktikai viszonyjelentését a borító további névalapú paratextusaihoz (fordítók, kritikusok és más írók neve) fűződő kapcsolatainak jellege határozza meg. Első lépésben érdemes ilyen szempontból összevetni az eredeti és a fordításban megjelent művek névadási gyakorlatát²².

A fordító neve mint alárendelt eligazító jel

A fordító nevének feltüntetése a borítón korábban nem volt általános, csak fakultatív, s ha megtörtént egyáltalán, akkor az a belső paratextusok valamelyikére korlátozódott, vagy a szöveg végén volt olvasható. Szemben a szerző nevével, amelynek mondhatni kötelező érvénnyel kellett szerepelnie (s kell mai is) a zárt könyv külső paratextusaként. A fordító presztízsének és a fordítás kreatív alkotómunkaként való elismerésének megerősödésével azonban ez a gyakorlat fokozatosan megváltozott. Ma már egyre inkább megszokott, hogy a borítón a szerző neve mellett ott találjuk a fordítóét is, különösen akkor, ha újrafordításról van szó. Jelzője ez annak az egyébként evidens, de sokszor elfelejtett, nem kellő mértékben tudatosított ténynek, hogy a fordításmű a fordító önálló, saját alkotása, mely egy eltérő nyelvű szöveg – meglehetősen bonyolult – értelmezői, adaptációs és transzformációs műveletek alkalmazása útján létrehozott változata. A szerzői név viszont, mindezek ellenére – jöllehet valamelyest csökkentett érvénnyel, de – továbbra is őrzi domináns jelpozícióját. A fordító neve az esetek többségében kisebb betűkkel, eltérő betűtípussal és kevésbé központi pozícióban szerepel a borító jelterében.

Megállapítható tehát, hogy a fordító neve a szerzői név mint domináns jel vonatkozásában egy neki alárendelt *eligazító jel*, mely azon túl, hogy az eredeti művet értelmező személyt identifikálja, értelmezésének sajátosságát vagy újszerűségét is szignalizálhatja, legalábbis némi támpontokat kínálhat fel ennek előzetes

21 HOFFMANN István, *Név és jelentés* = BAUKO János – BENYOVSZKY Krisztián (szerk.), *A nevek szemiotikája*, Nyitra – Budapest: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem – Magyar Szemiotikai Társaság, 2014, 216.

22 A szerző és a fordító nevével mint paratextussal egy korábbi tanulmányomban foglalkoztam: BENYOVSZKY Krisztián, *A név mint paratextus a műfordítás gyakorlatában*, Névtani Értesítő, 2021, 45–67.

megítéléséhez²³. Mégpedig azon ismeretek és tapasztalatok függvényében, amelyek a fordító korábbi fordításműveinek, esetleg a saját, önálló alkotásainak kontextusa jelöl ki és határoz meg döntő mértékben. Tehát itt is, akárcsak a szerzői név esetében, számolni kell a jelértelmező tudásbéli és tapasztalati horizontjának befolyásával: a fordító nevének jeltárgya a pragmatikai jelentésviszonyban nyeri el kidolgozottságának végső, egyéni formáját.

A névalapú idézetek és utalások mint eligazító jelek

Nemcsak a szerzői név, a cím vagy az illusztráció hívhatja fel magára a figyelmet, s ösztönözheti a potenciális vásárlót a könyv megvételére, hanem sokszor az is, ha egy általa ismert, a kortárs kultúrában jelentős szerepet betöltő alkotó vagy profi értelmező neve köszön vissza a borítóról. Ez leggyakrabban az előszót, az utószót jegyző vagy a művet kommentáló kritikusokat, írókat, művészeket takarja.

Általánosan elterjedt gyakorlat (különösen a populáris kultúrában), hogy az elülső vagy a hátsó borítót, esetleg még az előzéklapot is, több-kevesebb nevesített idézet tarkítja. Ezek leggyakrabban a mű egészére vagy annak egyes összetevőire (téma, narráció, stílus, karakterek) vonatkozó személyes értékítéletet vagy ajánlást fogalmaznak meg, s alapvető rendeltetésük a marketing sikerességének előmozdítása. Ha például egy debütáló horror-szerző regényének borítóján Stephen King szuperlatívuszokban gazdag elismerő sorai olvashatók a szóban forgó műről, ez nagyban növelheti annak az esélyét, hogy megszavazzuk neki a bizalmat, s megvegyük a könyvet. Ilyen esetekben a borítón szereplő idézet szerzőjének neve – a magasabb presztízs okán – domináns pozícióba is kerülhet az értékelt mű szerzőjének nevével szemben.

58

Szemiotikai szempontból ezek a mottóhoz hasonlatosan működő idézetek és azok szerzői – a borító terében elfoglalt kiemelkedő helyzetük és a névviselő személy elismertsége okán – szintén *eligazító jelek*nek minősülnek. Ilyenkor az idézett szerző kanonikus pozíciója vagy népszerűsége jelent(het) egyfajta jótállást, (persze teljes garanciával azért fel nem érő) ígéretet a mű kvalitásaira nézve. Azért indokolt itt az óvatosabb fogalmazás, mert olyan szubjektív olvasói meglátásokkal, értékelő reflexiókkal van dolgunk, melyekhez az írói teljesítmény adja a fedezetet. Egy „jó” író viszont nem feltétlenül „jó” olvasó is, pontosabban abból adódóan, hogy íróként olvas, egy nagyon sajátos aspektusból látja és láttatja a szöveget, ami nem feltétlenül vagy legalábbis nem minden tekintetben kell, hogy visszaigazolja majd az irodalmi kommunikációban pusztán befogadóként résztvevők tapasztalatait. Nem beszélve arról, hogy véleménye ugyanúgy izlésfüggő is, mint bárki másé.

Más megközelítésben, de az előszó szerzőjének a neve is betölthet eligazító jelfunkciót. Az előbbi képzeletbeli példához visszatérve: Ha a borítón, a cím alatt az szerepel, hogy „Stephen King előszavával” vagy „Stephen King ajánlásával”, akkor

23 Persze vannak olyan esetek is, amikor a fordító neve hamis jelként lepleződik le, s valójában a szerző nevét takarja. Például az első P. Howard-regények címlapján Rejtő Jenő még fordítóként van feltüntetve. Ezekről a kérdésekről lásd: BENYOVSKY Krisztián, *A név mint paratextus a műfordítás gyakorlatában*, 50–55.

ez az olvasóban hasonló attitűd kialakításához járulhat hozzá, mint a dicsérő jelentéstartalmú idézetek sora. Ebben az esetben annak van jelentősége, hogy éppen ő, a nevezett személy találta a művet érdemesnek arra, hogy kommentárt írjon hozzá. Okkal feltételezzük ugyanis, hogy e bevezető-keretező szerepet betöltő paratextus (melyre a borító csak utal, s nem idézi azt) a megjelent mű erényeiről, s nem pedig fogyatékoságairól ad majd számot.

A cím mint előjel, eligazító jel és nyitó jel

A cím már egy felszínesebb megközelítés alapján is a szöveg jelének tekinthető, pontosabban egy olyan jelhordozónak, amely egy nálánál sokkal komplexebb jel-tárgyra utal. Ez az utalás (referálás) éppen ezért csak részleges lehet: a cím mindig csupán bizonyos szempontból világítja meg a szöveget. Lehet ez a történet helyszíne, központi eseménye, a főszereplő alakja, műfaji, intertextuális vagy intermediális kapcsolódásai stb. Ez az aszimmetria és gazdaságosság a jelek működésére általánosan jellemző. A borító jelterében elhelyezett, verbális paratextusként értett cím vizsgálata jelszerűségének további, differenciáltabb megvilágítását teszi lehetővé.

A cím a szöveggel alkotott jelviszonyban *előjelnek* minősül, s mint ilyen az időbeliség tapasztalatához kötött inkább. Az olvasási folyamat kezdetén jelenik meg, illetve annak kezdetét jelzi, s az általa keltett asszociációk révén bizonyos események bekövetkezését, illetve helyzetek, tárgyak vagy személyek valószínű előfordulását „jelenti be”. Ezeket a szemantikai anticipációkat pontosíthatja az alcím, amely a cím viszonyában *kísérő jel*, mert „egy nála erősebb funkciójú jelet kísér, amikor az megjelenik a jeltérben.”²⁴ A szöveg elolvasása után a cím átértelmezésen megy keresztül, mégpedig a beteljesült és a meghiúsult elvárások függvényében, ami viszont nem érinti azt az előjel-funkcióból eredő képességét²⁵, hogy (később majd) fel tudja idézni a jelértelmező elméjében az addig megtett út fontosabb állomásait.

Kiemelkedő helyzete és jelkörnyezetétől elütő egyedi, nem egyszer attraktív jellege folytán a cím is képes arra, hogy könnyen magára irányítsa a jelértelmező figyelmét, s ezáltal magához integrálja azoknak a szomszédos verbális vagy vizuális jeleknek a jelentését is (pl. az alcímét vagy az az illusztrációét), amelyek „az ő jelentésének a kialakítását vagy pontosítását”²⁶ szolgálják a borító jelterének értelmezési folyamatában. Ezt tekintetbe véve belátható, hogy a cím *eligazító jel* is.

Köztes pozíciójából adódik ugyanakkor egy következő jelfunkció is. A cím egyrészt egy valóságos, fizikai jeltér (borító) alkotórésze, másrészt – bizonyos értelmezés szerint már – az irodalmi mű alkotta képzetes jeltér első eleme is. Mivel e két jeltér határán áll, tehát bizonyos fokig mindkettőnek része, egy képzeletbeli átmeneti sávot képez meg közöttük – azaz *határjelnek* tekinthető. Ez a jelfunkció dominán-

24 Szívós Mihály, *Jelterek*, 98.

25 „Az a jel szolgál előjelként, amely egy folyamat vagy történés kezdetén jelenik meg, de annak ismertsége folytán – a meglévő tapasztalat alapján – képes felidézni az elmében e folyamat egészét, vagy annak legalább egy lényeges részét.” (*Jelterek*, 93.)

26 *Jelterek*, 94.

san a térbeliséghez kapcsolódik, ugyanakkor a változás ígéreteként valamelyest azért az időbeliséggel is érintkezik.

S végezetül az előbbi jellemzésből következik egy másik fontos és nagyon hasonló jelfunkció is: a cím mint az irodalmi mű első eleme *nyitó jel*ként is funkcionál. Egy jelsor első tagjaként nyitja meg és ezáltal vetíti előre a rákövetkező jelek és jelalakzatok szoros kapcsolatokon alapuló láncolatát.

A műből vett idézetek mint nyitójelek

A nevek kapcsán már szó esett a borítóra kiemelt idézetek szerepéről. Ezt kiegészítve kell említést tenni a műből származó idézetek szemiotikai státuszáról is, amelyek szintén gyakran szerepelnek az elülső vagy a hátsó borító kitüntetett helyein. Figyelemfelhívó, kíváncsiság-fokozó és kedvcsináló funkciójuk van elsősorban²⁷, jelentésüket egyrészt a térben hozzájuk közel fekvő és transzparens cím, illetve alcím, másrészt a – csukott, olvasásra váró könyv jelértelmezői alapszituációjában – még ismeretlennek számító mű viszonylatában nyerik el. Működés módjuk több tekintetben is hasonló a címhez, attól részben elütő sajátosságukat viszont az adja, hogy *határsértő nyitójelek*ként viselkednek. A borító készítői a műből kiragadott idézetekkel előzetes „jelmintát”, vagy, ha több van belőlük, akkor jelmetszetet²⁸ kínálnak fel az olvasóknak a szövegből. Ilyenformán idejekorán felvillantanak, célirányosan fókuszba emelnek a szöveget képező jelsorból bizonyos jeleket, megbontva ezáltal e jelsorok értelmezésének szerző által előirányozott irányát és időrendjét. Minthogyha az új könyvben taláломra lapozgató olvasók nem teljesen kockázatmentes – hol tudatos, hol reflexszerű – gesztusát képeznék le, illetve előlegeznék vagy „előznék” meg ezzel. Innen nézve mondhatjuk azt is, hogy olyan *megelőlegezett eligazító jelek*kel van dolgunk, amelyek jelentésére és jelentőségére visszamenőlegesen derül majd fény. A fókuszba emelésük egyik célja és következménye épp az lehet, hogy ismételt felbukkanásuk iránti várakozást és beállítódást képezzenek meg a jelértelmezőben, aki a szöveget olvasva azt is „lesi” majd, hol és mikor következik be ez a reszemantizáció. Szó szerint ugyanazt a mondatot (vagy mondatokat) találja majd ott, mely azonban addigra már – az irodalmi szöveg képzetes jelterében megtett út szemantikai hozadékainak köszönhetően – jelentésében nem lesz teljesen identikus.

Ez a kettős kódoltság, mely a két különböző jeltérben megjelenő ugyanazon szövegrészből származik, megerősíteni látszik az idézet egy fontos jeltipológiai jellegzetességét. A forrásmegjelöléssel élő idézetet – a térbeli érintkezés okán – általában az indexek közé sorolják²⁹. Ivo Osolsobë szerint viszont a verbális (szóbeli

27 Ebből a szempontból párhuzamba állíthatók a filmtrailerekben elhangzó szöveges idézetekkel, valamint a reklámszlogenekkel is.

28 A *jelmetszet* az érzékelési folyamat szemiotikai leírására szolgáló fogalom. A valóság megismerése során a jelértelmező vagy a jelhasználó figyelme által lehatárolt, elkülönített, mintegy „kimetszett” jelek (azaz jelviszonyba állított jelenségek) csoportja. Vö: *Jelterek*, 80–86.

29 *Jelterek*, 136.

vagy írásban rögzített) idézetek az eredeti kifejezések ikonikus jelének foghatók fel. „Az idézet mint TOKEN (= egyedi példány) az EREDETI KIFEJEZÉS IKONIKUS JELE, értünk bár alatta TOKEN-t vagy TYPE-ot.”³⁰ Peirce-i fogalmakkal élve az idézet egy *szimbólum ikonja*³¹, sőt, hozzátehetjük, hogy a másolatszerű ikon (image)³² tökéletes megvalósulási formáját képviseli. Míg a nyelvi jelek jelhordozóját leggyakrabban (ha nem is kizárólagosan)³³ szimbolikus viszony fűzi jeltárgyához, addig az idézet mindig ikonikusan („egy az egyben”) utal (vissza) jeltárgyára, ami ugyancsak egy verbális jelsor (a szöveg részlete), s amihez a szinte tökéletes hasonlósággal egyenértékű analógiás viszony fűzi. Azonban épp a kontextusváltás eredményeként beálló (bármennyire is apró) jelentésbeli elmozdulások az okai annak, hogy ez a hasonlóság csak látszólag jelent maradéktalan egyezést, röviden – az idézet mindig csak jel, s nem maga a jeltárgy.

Az eredeti kontextusuktól megfosztott és új összefüggésrendszerbe helyezett szövegrészek a borítón egyfajta verbális ready made-ekhez válnak hasonlatossá; annyi megszorítással, hogy a képzőművészeti példákkal ellentétben az eredeti rendeltetésüket meghatározó környezet (a forrásmű mint jelhely) közelségének köszönhetően viszonylag gyorsan és könnyen dekódolhatóvá válnak az ettől részben eltérő, a kiemelés, izolálás és felmutatás gesztusából következő alkalmi, járulékos jelentéseik (konnotációik). Metaforikusan szólva ezek az idézetek olyan kiállítási tárgyak, amelyek a „tárlat”, tehát az irodalmi mű egészéből adnak – pars pro toto – ízelítőt³⁴.

A kivonat mint ikonikus eligazító jel és kísérő jel

61

A műből vett nyelvi jelminták közül, az idézetek mellett, a tartalmi összefoglalót nyújtó kivonatokat (summary) is önálló paratextusoknak tekintjük. Ezek a többihez képest terjedelmesebb szövegek általában a hátsó borítón kapnak helyet, s fő rendeltetésük az ismertetés és sejtetés: leegyszerűsített, vázlatos formában fogalmazzák meg a mű fő témáját. Innen nézve parafrázisok tehát, még ha ebben az esetben – a terjedelmi eltérés mértéke miatt – erősen reduktív is az átfogalmazás jellege. A mű kicsinyített másaként is kezelhetjük őket, ami fényt vet ikonikus természetükre: a főszöveghez való hasonlatosság ígérletét hordozzák magukban. Ennek foka azon-

30 Ivo OSOLSOBĚ, *Padesát klíču pro semiotiku* = Uő, *OstENZE, HRA, JAZYK*, Brno: Host, 2003, 205.

31 Ivo OSOLSOBĚ, *Slovo jako exponát, jako hrdina a jako herecká postava. Enkláv divadla v jazyce a literatuře* = Uő, *OstENZE, HRA, JAZYK*, 313.

32 Szívós Mihály, *A jeltől a kódig*, 211–212.

33 A nyelvi jelekben és struktúrákban megnyilvánuló ikonicitásról lásd Roman JAKOBSON tanulmányát (*A nyelv szemiotikai vizsgálata* = Uő, *HANG – JEL – VERS*, Budapest: Gondolat, 1969, 93–113.), a kérdéskör tágabb és részletesebb elemzéséhez pedig: Olga FISHER – Max NÄNNY (szerk.), *The Motivated Sign. Iconicity in Language and Literature 2*, Amsterdam/Phialdelphia: John Benjamins Publishing Company, 2001.

34 Az idézet és a ready made, illetve az idézet mint exponátum szemiotikai összefüggéseiről lásd: Ivo OSOLSOBĚ, *Slovo jako exponát, jako hrdina a jako herecká postava. Enkláv divadla v jazyce a literatuře*, 296–298., 314.

ban sohasem közelíti meg a borítóra kiemelt idézetekét, mivel velük ellentétben a kivonatok stílusát az allúzió és a sejtető, sugalmazó körülírás dominanciája határozza meg.

E rövid jellemzésből következik, hogy a kivonat a műre vonatkozóan olyan *eligazító jel*, amely tematikus fókuszok kijelölésében érdekelt. A címhez való viszonyában pedig *kísérő jel*ként működik, mivel az alcímhez hasonlóan (de attól terjedelmesebben) a nálánál kiemeltebb, ezért erősebb pozíciójú jel értelmezésének a szolgálatában áll, annak jelentését bővíti, konkretizálja és árnyalja.

Vizuális paratextusok jelfunkciói

A borítón szereplő kép (legyen az kidolgozott grafika, vázlatos rajz, analóg vagy digitális fotó, festmény-reprodukció stb.) a nem annyira távol lévő, de mégis láthatatlan szöveggel értelmező viszonyba állított vizuális jel. Jelentése annyiban sajátos a könyvben szereplő, belső illusztrációkkal szemben, hogy nem egy konkrét jelenet, esemény, szereplő, tárgy vagy gondolat vizuális értelmezését nyújtja, hanem globális, a mű egészére vonatkoztatható jelentéseket közvetít (sejtet, sugalmaz inkább, mintsem állít). Mégpedig – ez a másik különbség – nem a vonatkozó szöveg hely kontextusában, annak fizikai közelségében teszi ezt, hanem áttételesen, a címen keresztül, azt értelmezve és egyúttal befogadva az onnan érkező jelentésbeli impulzusokat. A zárt könyv jelértelmező szituációjában tehát közvetlen szemantikai interferenciák nem az irodalmi mű valamely részlete és a kép, hanem a borító jelte rének verbális és vizuális paratextusa – a cím és a borítókép között játszódnak le. A könyv elolvasása után ez a „párkapcsolat” kiegészül a szövegművel, tehát jelhár masszá bővül, ami jelentésbeli feltöltődést, differenciálódást von maga után, de akár gyökeres átértelmeződéshez is vezethet.

A borítókép jellegétől, mindenekelőtt vizuális attraktivitásától függően vehet fel különféle, térbelileg szignifikáns jelfunkciókat. Lehet a címnek alárendelt visszafogott *kísérő jel*, azzal egyenrangú, szorosan hozzákapcsolódó vagy vele nemegyszer verbális-vizuális egységet alkotó *eligazító jel*, de némely esetben akár a jeltér egészét uraló *domináns jel* is (pl. tabusértő képek, közismert festmények reprodukciói, a könyvből készült népszerű filmadaptáció jelenetfotója vagy plakátja a borítón).

A szerző fényképe, mely leggyakrabban a hátsó borítón szerepel, e képfajta szemiotikai státuszából adódóan, egyszerre, de két külön jelviszonyban indexikus és ikonikus jel. Egyfelől visszautal a készítés helyére és időpillanatára (az ábrázolt személy létezésének lenyomata), másfelől a jelhordozó és a jeltárgy tulajdonságainak nagy mértékű hasonlóságával tűnik ki. Jóllehet hajlamosak vagyunk a portréfotót a másolatszerű ikon (image) kategóriájába sorolni, ez nem minden esetben felel meg a valóságnak. Csak akkor, ha a képen egyértelműen és világosan beazonosíthatók a jelölt személy arcvonásai. Amikor ez – a beállítástól, a megvilágítás módjától, ruházattól, tárgyi környezettől stb. függően – csak részben valósítható meg, már az ikonikusság csökkentett mértékével van dolgunk. Az arc részleges elfedése (pl. felhajtott gallér, álarc, sál, kalap, lepel viselése következtében), árnyékba borítása, szándékolt torzítása vagy fotó alapján készült karikatúra szerepeltetése egyaránt vezethet oda, hogy az így kapott stilizált portrét nem másolatszerű ikonként,

hanem inkább diagramként, illetve a kettő közötti átmeneti formaként szemléljük, mely csupán az arc némely jellegadó vonását teszi felismerhetővé. S amikor a szerző figurája helyett valami rá hasonlító vagy őt jellemző tárgy, ruhadarab, házi kedvenc látható a fotón (mert erre is van példa), akkor vagy vizuális metaforával (az ikonikusság szélső, gyenge pólusa), vagy szimbólummal van dolgunk. Az utóbbi esetben a szerző személyével történő értelemteljes összekapcsolás feltétele valamilyen előzetes, közmegegyezészerű ismeret.

A (hátsó) borító jelterében a szerző fotója (legyen szó a másolatszerű vagy a diagrammatikus típusról) a szerzői nevet vizuálisan támogató és hitelesítő *kísérő jel* elsősorban, melynek eredendően referenciális funkciója van. A tulajdonnévhez hasonlóan ez nem csak megkülönböztető és azonosító szerepet takar (denotáció), hanem a látványon és az előismereteken nyugvó képzetfelidéző erő is (a portré konnotációs potenciálja talán még a névénél is jelentősebb). A szerző irodalmi kánonban elfoglalt pozíciójának szilárdságát vagy más eredőjű népszerűségének, ismertségének mértékét jelzi, ha az őt ábrázoló fotó tölti be a borítókép szerepét. Ilyenkor az a személynévvel együtt az előlő borító domináns jelpárjává is előléphet.

Az irodalmi misztifikáció kortárs kultúrában is elterjedt gyakorlata miatt azonban számba kell venni olyan fotók alkalmazását is, amelyek nem a szerzőt ábrázolják, s a vizuális hitelesítés helyett a megtévesztés a céljuk. Amíg nem derül ki a név és a fotó társításának önkényessége, addig az ilyen kép a jelértelmezők döntő többsége számára hagyományos, hitelesnek látszó portréfotóként funkcionálhat, amint viszont ez lelepleződik, hamis jellé, pontosabban a hamisság jelévé változik át.

A borító paratextuális jelalakzatai

A fent jellemzett verbális és vizuális paratextusok nemcsak kitöltik, hanem szervezik, sajátos módon strukturálják is a borító jelterét. Ennek erőteljes szervezetségi fokát mutatják a közöttük létesülő jelalakzatok.

Legtöbbjük a *jelpárok* közé sorolható. A jelpár a leggyakoribb jelalakzatok egyike. Két, önálló jelentéssel bíró jel alkotja, s ez az autonóm jelentés a szétválásuk után sem módosul alapvető mértékben, csak árnyaltsága csökken valamelyest.³⁵ Ilyen a szerzői név és a cím, a cím és az alcím, a cím és a borítókép, a cím és a tartalomismertető kivonat, a szerzői név és a fordító neve, vagy a szerzői név és a portréfotó kapcsolata. A jellemzésüknél kitértünk arra, hogy a két elem közül általában (ha nem is mindig) az egyik domináns a másikhoz képest.

A borítón ezenkívül találkozhatunk *jelhármasokkal* is. A jelhármas olyan jelalakzat, „amelyben három olyan jel kapcsolódik össze, amelyek az esetleges szétválásuk után is lényegében megőrzik az önálló jelentésüket. Ez az önálló jelentés egymástól független jelhordozókhoz társult.”³⁶ A szerzői név + cím + alcím jelhármasként határozható meg, akárcsak a cím + alcím + kivonat kapcsolata. Ez utóbbi integráló hatású közös nevezője a műhöz és az egymáshoz fűződő kommentárszerű viszony. S jóllehet nem esett szó róluk, mivel nem mindig szerepelnek a borítón, de a bibli-

35 Szívós Mihály, *A jeltől a kódig*, 150.

36 *I.m.*, 152.

ográfiai adatok kötelező triász, a kiadó neve + kiadás helyszíne + kiadás éve is a jelhármasok közé sorolható.

Végezetül említést kell tenni a *jelsorokról*, melyeket térben vagy időben egymáshoz kapcsolódó jelek képeznek meg. Ezek „azonos vagy más és más jelentést hordozhatnak”, de „egy részük, alcsoportjuk között összefüggés is lehet.”³⁷ Jelsor például a hangok alkotta szó, a szavak alkotta mondat, a mondatok alkotta szöveg, vagy (más területekről véve a példát) a tettes személyéhez elvezető nyomok láncolata, illetve egy regény különféle adaptációinak (színpadi mű, film, képregény, opera) sora is. Esetünkben a borító jelterének specifikus jelsora a művet értékelő kommentárok listája, ahol is az egyébként egymástól független szövegek (kritikák, recenziók, blogbejegyzések) idézeteit a közös jeltárgy és az azonos attitűd fogja össze. Ez utóbbi jelenség a mondatok stilisztikai hasonlóságában nyilvánul meg (a személyes érintettség és az érzelmi bevonódás jelzése, illetve a dicsérő, túlzó, nemegyszer bombasztikus kijelentések túlsúlya). Tágabban tekintve viszont – épp a térbeli lehatároltság és strukturáltság következményeként – a borító egésze is felfogható jelsornak, még pontosabban vegyes jelsorok hálózatának.

Összegzés és kitekintés

A felvázolt elméleti szempontrendszer produktivitását borítóelemzéseknek kell majd igazolniuk, melyre azonban itt – részben terjedelmi okokból, részben a fejtegetés elméleti jellege miatt – nem kerülhetett sor. Egy konkrét kiadás borítójának szemiotikai elemzése viszont már a nyitott könyv jelszituációjában szerzett tapasztalatok alapján végezhető csak el, amelynek részét képezi a zárt könyvet körülfogó borító „üzeneteinek” és az egyéni szövegértelmezés konklúzióinak az ütköztetése is.

Néhány általános szemiotikai érvénnyel bíró következtetés azonban már az eddigiek alapján is megfogalmazható:

1. A borító jeltere a jelalakzatokba szerveződő verbális és vizuális paratextusok révén egy olyan értelemadó keretrendszert jelöl ki, amelynek elsősorban rávezető és előrevetítő funkciója van. Rajta keresztül szerző és kiadó a még ismeretlen irodalmi mű megközelítését előkészítő célirányos **jelmetszeteket** kínál fel a potenciális olvasóknak. Ezek sajátos esztétikai beállítódások és figyelemfókuszok kijelölésében, irodalomtörténeti előismeretek és kulturális háttér tudás mozgósításában, és nem utolsósorban vásárlásra sarkalló attitűdök kialakításában érdekeltek.
2. A borító alapján megfogalmazható jelkövetkeztetések jellege megerősíti azt az általános szemiohermeneutikai tapasztalatot, hogy már az egyszerűbb, de különösen a komplexebb művészi jelegyüttesek elemi alkotórészeinek (cím, alcím) interpretációjakor sem a bizonyosságok, hanem **a valószínűségek terepén járunk**, az erős kódok által előirányozott egyértelmű és szükségszerű hozzáren-

delés helyett³⁸ sokkal inkább a kísérleti jellegű, feltételezésen alapuló abdukció műveleteire vagyunk ráutalva.

3. A paratextusok szinte mindegyike **többfunkciós jeként** működik: ugyanaz a kifejezés vagy kép egyszerre legalább két különböző szempontból teszi megközelíthetővé a képzetes jeltárgyként értett irodalmi művet.
4. A borító jeltérként való vizsgálata bizonyos szintaktikai **jeltípusok szoros összetartozására** is rávilágított. Például arra, hogy a nyitó jel gyakran egyúttal előjel is (cím, mottók). S ezzel összefüggésben a térbeliség és időbeliség hol szorosabb (előjel), hol lazább (határjel) összefonódására is fény derült.
5. A jelek mindhárom, szemantikai szempontból elkülönített típusa – index, ikon, szimbólum – előfordul a borítókon. Egyik vagy másik túlsúlya, a közöttük megképzett hierarchikus mintázatok és kölcsönhatások jellege alapját képezheti egy szemiotikai szempontú **borítótipológia** megalkotásának. A borítófajták árnyalását adott jelalakzatok gyakoriságának, dominanciájának és térbeli struktúrájának számbavétele további aspektusokkal gazdagíthatja.

Tanulmányomban ezúttal csak a **rögzített** jelekként felfogott paratextusokat vettem számba. A könyv valóságos, fizikai jelterében és a mű világának képzetes jelterében egyaránt **mozgó**, illetve az olvasó által mozgatott verbális és vizuális paratextusok (hivatalos és személyes jellegű szövegdokumentumok, könyvjelzők, fotók, képeslapok), illetve az ugyancsak dinamikus, mozgatható védőborító működés-módjának szemiotikai szempontú magyarázata önálló tanulmányt igényelne.

Irodalom

- BENYOVSZKY Krisztián, *A név mint paratextus a műfordítás gyakorlatában*, Névtani Értesítő, 2021, 45–67.
- DÁNÉL Mónika – HLAVACSKA András – KIRÁLY Hajnal – VINCZE Ferenc (szerk.), *TÉR – ELMÉLET – KULTÚRA. Interdiszciplináris térelméleti szövegyűjtemény*, Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2019.
- FISHER, Olga – NÄNNY, Max (szerk.), *The Motivated Sign. Iconicity in Language and Literature 2*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2001.
- GENETTE, Gérard, *Paratexts. Thresholds of interpretation*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- GIANNITRAPANI, Alice, *Introduzione alla semiotica dello spazio*, Roma: Carocci, 2013.
- HOFFMANN István, *Név és jelentés* = BAUKO János – BENYOVSZKY Krisztián (szerk.), *A nevek szemiotikája*, Nyitra – Budapest: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem – Magyar Szemiotikai Társaság, 2014, 5–21.

38 Ilyen lehet a név és viselője (tehát a jelölt személy) vagy a kiadói logó és a jelölt intézmény összekapcsolása. A rejtőzködő névhasználat gyakorlata azonban ideiglenesen gyengítheti ezt a viszonyt, illetve téves következtetések melegágya lehet.

- JAKOBSON, Roman, *A nyelv szemiotikai vizsgálata = Uő, Hang – jel – vers*, Budapest: Gondolat, 1969, 93–113.
- OSOLSOBĚ, Ivo, *Padesát klíču pro semiotiku = Uő, Ostenze, hra, jazyk*, Brno: Host, 2003, 138–212.
- OSOLSOBĚ, Ivo, *Slovo jako exponát, jako hrdina a jako herecká postava. Enklávy divadla v jazyce a literatuře = Uő, Ostenze, hra, jazyk*, Brno: Host, 2003, 290–327.
- PAVELKA, Jiří, *A Book Cover as an Expression of Conceptualization and a Tool of Social Identity Construction: The Interpretation Based on the Example of G. Ritzer's book McDonaldization of Society*, *International Journal of Humanities and Social Sciences*, 2013/5., 1106–1111.
- SONZOGNI, Marco, *Re-Covered Rose. A case study in book cover design as intersemiotic translation*, Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2011.
- SZÍVÓS Mihály, *A jeltől a kódig. Rendszeres szemiotika*, Budapest: Loisir Kiadó, 2013.
- SZÍVÓS Mihály, *Jelterek*, Budapest: Magánkiadás, 2022, 211.
- VOIGT Vilmos, *Bevezetés a szemiotikába*, Budapest: Loisir Kiadó, 2008.
- WUNDERLICH Péter, *A könyvdesign szemiotikája = KROÓ Katalin (szerk.), The Book Phenomenon in Cultural Space – A könyvjelenség a kulturális térben*, Budapest – Tartu: Eötvös Loránd University – University of Tartu, 2019, 100–116.

Covered in Signs. The Book Cover as a Specific Sign-Space

Abstract. In my study I argue for the interpretation of the book cover as a sign-space. I use Mihály Szívós's monograph *Sign spaces* as a theoretical starting point, and with the help of the aspects and concepts it explains, I attempt to isolate and characterise the most important signs and sign-formations that form the basis of the cover's image and the preliminary understanding of the work. I describe the book cover as a multi-functional, suggestive sign space that possesses both the properties of physical and figurative spatiality. All of the verbal and visual signs that make up the cover refer to the literary work as a denotatum, and most of them are interested not only in communicating data, but also in setting the mood, mobilising prior knowledge and, to varying degrees, pre-interpreting the text.

Keywords: semiotics, book cover, sign-space, paratextuality